

М.М. Сатпа,

д-р соціол. і канд. фіз.-мат. наук

Mykola M. Sappa,

Dr. in Sociology, Ph.D. in Physico-Math. Sci.

ДО ПИТАННЯ ПРО СТАНОВЛЕННЯ І РОЗВИТОК ПАБЛІК РИЛЕЙШНЗ В УКРАЇНІ

Abstract. The article presents materials about the first steps of the formation of PR in Ukraine. This activity was started in 1989 by the South-West Center of Public Information in the Field of Nuclear Energy in Kharkiv. The main methods and results which were obtained by this organization during a few working years are presented.

Поштовхом до роздумів на зазначену тему стала одна з публікацій [1], в якій були розглянуті теоретичні та методологічні засади еволюції і розвитку паблік рилейшнз – діяльності щодо зв'язків з громадськістю. Це цілком корисна наукова робота, яка певним чином розширює теоретичне знання в галузі PR. Однак, на нашу думку, діяльність з PR в Україні ще лише починає свою інституціоналізацію. Тому важко погодитись з твердженням автора, що “паблік рилейшнз є новим соціальним інститутом в українському суспільстві” [1, с. 165], бо, як вона далі слушно зазначає, в Україні PR “все ще носить пристосовницький характер” [1, с. 168].

Помилковим ми вважаємо і твердження автора про те, що в Україні на початку 90-х рр. XX ст. першими почали розвиватися служби, що виконували окремі функції PR у політичних структурах [1, с. 165]. Навіть така політична структура, як КПРС, після декларації перебудови та відкритості і до самого розпаду СРСР не створювала спеціальних служб із зв'язків з громадськістю, а діяла старими, роками перевіреними методами.

У цій роботі ми наведено відомості про перші кроки становлення PR в Україні і розвиток методів зв'язків з громадськістю, що були зроблені трохи раніше і зовсім не політичними структурами. Зазначимо, що як з початком перебудови, так і деяким чином до неї від зростання соціальної активності населення зазнали натиску передусім, не політичні структури, а окремі державно-господарчі структури, діяльність яких тоді викликала невдоволення громадськості. Так, у 80-х рр. минулого століття під тиском громадськості був припинений “проект століття” – перекидання частини стоку сибірських та північних річок у південні регіони СРСР (див., наприклад, [2]). А після аварії на Чорнобильській АЕС у 1986 р. в Радянському Союзі виникла громадська опозиція діяльності

ядерно-енергетичної галузі. До розпаду СРСР за перші чотири роки свого існування антиядерний рух за підтримки населення домогся значних результатів. За цей період були припинені, законсервовані або перепрофільовані на неядерні об'єкти Ростовська, Кримська, Татарська і Башкирська АЕС, Горьківська і Воронежська АСТ (атомні станції тепlopостачання), нові ядерні енергоблоки на Смоленській, Хмельницькій, Запорізькій, Калінінській і інших АЕС. У цілому було припинено будівництво і проектування близько 60 атомних станцій, різко скоротилися й темпи введення ядерних енергетичних потужностей. Під тиском громадськості була зупинена АЕС у Вірменії, у Литві відмовилися від проектування 3-го блоку Інгалінської атомної станції. У Казахстані антиядерний рух "Невада-Семіпалатинськ" домогся заборони парламентом республіки проведення випробувань ядерної зброї на Семіпалатинському полігоні, підсилювалися виступи громадських об'єднань жителів Півночі проти ядерних випробувань на островах Нової Землі. Таким чином, розвиток громадської активності і демократичних основ у житті радянського суспільства наприкінці 80-х рр. минулого століття став причиною пильного інтересу великих організаційних структур (у першу чергу, держбюджетних галузей і відомств) до технологій взаємодії з громадськістю («паблік рилейшнз»).

Не випадково, що в Радянському Союзі до формування структур зв'язку з громадськістю однією з перших звернулася саме ядерно-енергетична галузь, що потрапила після аварії на Чорнобильській АЕС під серйозну обструкцію громадськості, що призвело до зниження фінансування галузі і закриття значного числа споруджуваних ядерно-енергетичних об'єктів. Передбачаючи цей процес і намагаючись зробити його менш руйнівним, керівництво галузі прийняло рішення розпочати роботу з формування громадської думки на користь діяльності ядерної енергетики в СРСР та її розвитку. Першим кроком до цього було рішення Бюро Ради міністрів СРСР з паливно-енергетичного комплексу від 15.08.1988 р. про створення Міжвідомчої ради з питань інформації та зв'язків з громадськістю (рос. – МВС-ИСО) «з метою координації пропагандистської роботи із широкого висвітлення проблем, що впливають з об'єктивної необхідності здійснення програми розвитку атомної енергетики в СРСР і застосування атомної енергії в різних сферах народного господарства». Функції загальносоюзного виконавчого органу МВР-ІЗГ поклалися на створений з цією метою Центр громадської інформації (ЦГІ).

Зазначимо, що специфічною галузевою особливістю здійснення PR-діяльності є прагнення всеохоплюючого та різноманітного впливу на громадськість у цілому і на окремі її групи з опорою на значні фінансові можливості. Тому структура PR-діяльності галузі зазвичай формується з кількох складових (напрямів) для здійснення різних за характером типів взаємодії з громадськістю та інших видів діяльності [3]. Організація PR-діяльності наприкінці 1980-х рр. була в СРСР цілком новою справою, тому для ядерної енергетики спочатку була обрана одна з найпростіших її форм – інформаційна модель зв'язків з громадськістю.

Структура PR-діяльності ядерної галузі, керована Центром громадської інформації (ЦГІ), мала три складових. В інституті ЦНДІатомінформ був створений окремий підрозділ, куди входили три лабораторії з планування, координації, методичного забезпечення об'єктивного інформування громадськості, а також

підготовки інформації з оборонних питань використання атомної енергії, в яких фахівцями накопичувалася, перероблювалася і готувалася базова інформація для інформування широкої громадськості. ЦГІ була підпорядкована система РЦГІ – регіональних центрів громадського інформування, інформаційні центри на АЕС та інших значних ядерно-енергетичних об'єктах. Останнім ставилося завдання інформувати відвідувачів об'єктів та мешканців прилеглих до ядерно-енергетичних об'єктів населених пунктів про діяльність об'єкта, радіаційний стан та подібні питання, а також відповідна діяльність у кризових ситуаціях.

Система РЦГІ створювалася для широкого інформування населення СРСР із різноманітних питань ядерної енергетики та радіаційної небезпеки. Завданням РЦГІ була взаємодія з регіональною пресою, республіканською та обласною владою, громадськими організаціями, інформаційна і методична підтримка інформаційних центрів на ядерно-технічних підприємствах. Регіональні центри були розташовані у Москві, Ленінграді, Горькому, Мурманську, Свердловську та в Харкові і охоплювали своєю роботою досить значні території. Так Південно-Західному РЦГІ було доручено проведення інформаційної роботи в регіоні, що включав Україну, Кавказ, Ростовську область та Калмикію. Створений він був у Харкові при Харківському фізико-технічному інституті (нині Національний науковий центр “Харківський фізико-технічний інститут”), який тоді був у підпорядкуванні Міністерства середнього машинобудування. Керівництво центром було доручено автору цих рядків. Початкові роботи – складання її стратегії та тактики, сприяло короточасне стажування у Франції при департаменті із зв'язків з громадськістю ядерно-енергетичної фірми “Електрисіті де Франс”.

Незважаючи на важливість поставленого завдання, фінансове, матеріальне та фахове забезпечення Південно-Західного РЦГІ було недостатнім для повноцінної роботи в такому великому регіоні. Це обмежило територію проведення роботи лише Україною [4]. На всеукраїнському рівні РЦГІ певним чином здійснював загальне інформування населення через товариство “Знання” та через республіканську пресу зусиллями кореспондента РАТАУ, який за сумісництвом працював у РЦГІ, а також провів низку соціологічних досліджень [5–8], серед яких було перше в Україні опитування мешканців Чорнобильської зони, здійснене з допомогою РЦГІ [8].

Але головні зусилля спрямовувалися на налагодження зв'язків з тими групами громадськості, яким тоді найбільш довіряло населення республіки з питань радіаційної небезпеки та ядерної енергії і які, крім того, могли стати впливовим джерелом не лише негативної, а й помилкової інформації населення. Такими групами в той час були “зелені” – неурядові організації природоохоронників та населення регіонів розташування АЕС (враховуючи й працівників станцій). При цьому безпосереднє спілкування та інформування “зелених” здійснювалося співробітниками РЦГІ, а при роботі в регіонах розташування атомних станцій РЦГІ брав на себе функції інформаційного та методичного забезпечення інформаційних центрів на АЕС, а також проведення соціологічних досліджень в містах-супутниках АЕС.

Слід зазначити, що після Чорнобильської аварії в Україні виникла вкрай висока екологічна напруженість населення, що супроводжувалася draжливою

реакцією людей на будь-які позитивні відомості щодо ядерної енергетики. Таке активне неприйняття населенням позитивної інформації з ядерно-енергетичних питань створювало значні проблеми при інформуванні [9]. У цій ситуації використання лише інформаційної моделі зв'язків з громадськістю не було достатньо ефективним, виникала необхідність й у соціологічній діагностиці особливостей соціальної напруженості населення. Це спонукало РЦГ до вивчення громадської думки для розробки ефективних методів та напрямів інформаційної діяльності. З цією метою був запроваджений постійний моніторинг української преси з питань ядерної енергетики та радіаційної безпеки – аналізувалися республіканські та місцеві газети (тих областей, де були розташовані АЕС або йшло їх будівництво). Щотижня в РЦГ складалися дайджести преси із зазначених питань, які направлялися в інформаційні центри АЕС і до ЦНДІатомінформ, а щомісяця робився аналітичний огляд преси.

Крім того, протягом 1990–1992 рр. РЦГ були організовані і проведені соціологічні дослідження громадської думки з питань ядерної енергетики та радіаційної безпеки населення міст-супутників АЕС: в Південно-Українську, Енергодарі (двічі) та Нетішиному, а також працівників відповідно Південно-Української, Запорізької та Хмельницької атомних станцій [10]. Результати досліджень, їх аналіз та рекомендації направлялися керівництву АЕС та в інформаційні центри при атомних станціях для корекції їх роботи [11].

З метою покращення інформаційної роботи з населенням регіональним центром була розроблена концепція системи інформування про діяльність АЕС для використання керівництвом АЕС і галузі. Нею для оцінки стану діяльності станції та інформування про нього передбачалося використовувати не тільки технічні показники її роботи (вироблення електроенергії, витрачені ресурси, кількість та якість викидів в атмосферу й т.п.), а й залучення для оцінки показників соціальних. Останні поділялися на “об’єктивні соціальні показники”: плинність кадрів, міграція населення міста-супутника станції, рівень і структура його захворюваності, народжуваність і смертність і т.п. та на “суб’єктивні показники”, які забезпечували зворотній зв’язок у системі “адміністрація АЕС – населення”: стан громадської думки щодо діяльності станції, екологічних умов проживання, задоволення населення роботою, соціальним побутом, інформаційним забезпеченням, оцінка потенційної міграції й т.п. [12].

Аналіз результатів стеження за соціальними показниками стану населення регіону є більш продуктивним, якщо він відбувається протягом певного часу із одночасною фіксацією змін параметрів, які впливають на ці показники. Тому нами у 1991 р. була запропонована концепція еколого-соціологічного моніторингу в зоні розташування атомної станції [13; 14]. У 1991 р. РЦГ здійснив соціологічну частину моніторингу – були опитані мешканці м. Енергодара, де розташована Запорізька АЕС, та низки навколишніх сіл, а також працівники стації. Одержані результати дозволили зробити порівняльний аналіз громадської думки із дослідженнями в Енергодарі попереднього року та з опитуваннями в інших регіонах [15].

Одним із випробувань дієвості служби PR була кризова ситуація, яка сталася в Харкові навесні 1991 р. Це була короткочасна, але потужна дезінформацій-

на акція, сутність якої полягала в тім, що невідомі особи майже одночасно від імені санепідемстанції або подібних закладів охорони здоров'я телефонували вранці до багатьох дитсадків Харкова. У зв'язку з вибухом реактора, який нібито стався в Харківському фізико-технічному інституті, вони рекомендували щільно зачинити вікна і не виводити дітей на прогулянки. Чутки про радіаційне зараження Харкова швидко поширювалися містом, і на тлі соціальної напруженості, що була спричинена Чорнобильською аварією, у значної частини населення виникли панічні настрої. Інформаційна протидія акції була ускладнена тим, що криза була створена в п'ятницю, напередодні вихідних днів у редакціях газет, у ХФТІ та в інших установах, які мали б відреагувати на ситуацію. Тому в перші дні зв'язки з населенням були обмежені роз'яснювальними зверненнями до громадян з приводу події, які здійснювалися регулярно по місцевому телебаченню, а також відповідями на телефонні дзвінки до інформаційного центру та підрозділів ХФТІ. Але вже в понеділок була організована широка зустріч директора інституту з представниками партійних, радянських та господарчих органів міста, з "зеленими", з репортерами провідних газет Харківщини та телебачення. Учасники зустрічі за обраними ними маршрутами здійснили з дозиметрами екскурсії по ХФТІ, вільно спілкуючись з працівниками інституту. Одним із корисних результатів цього заходу була низка репортажів по телебаченню та в газетах Харкова загальним тиражем 250–300 тис. примірників.

Встановлення зв'язків з неурядовими природозахисними організаціями як з опонентами діяльності галузі РЦГІ розпочав майже одночасно з їх легітимацією – з І з'їзду "Зеленого світу", що відбувся у Києві у 1989 р. [16]. Розвиток стосунків із "зеленими" проходив у кількох напрямках. Значна увага приділялася вивченню стану та еволюції природозахисного руху в Україні [17–19]. Цими та іншими роботами РЦГІ фактично поклав початок дослідженню громадських рухів у вітчизняній соціології.

Дослідження природозахисного руху мало не тільки науковий інтерес, а й ставило за мету пошук шляхів для встановлення довірчих відносин та співпраці з ним. Спільна праця "ядерників" із "зеленими" була можливою через участь в конференціях та семінарах, в обміні інформацією та взаємному сприянні об'єктивному інформуванню громадськості. Так, наприклад, маючи за мету зниження соціальної напруженості населення, РЦГІ надав одній із неурядових екологічних організацій кошти для закупівлі дозиметрів, підготовки дозиметристів і проведення ними вимірів у садибах селян на Житомирщині поблизу Чорнобильської зони.

Але більш високим і ефективним рівнем комунікаційної взаємодії із "зеленими" мусив би стати діалог, метою якого вбачався консенсус. Позиція, яка полягала в необхідності почути думку опонента і врахувати її в пошуку спільного рішення проблеми, з часом знайшла підтримку як у середовищі "ядерників", так і серед "зелених". Для розвитку і підтримки цього процесу нами була розроблена концепція соціального діалогу [20]. Сутність її полягала в тому, що в соціальному діалозі, на відміну від діалогу міжособистісного та діалогу міжгрупового, взаємини опонентів відбуваються в активному соціальному середовищі. Ним є "аудиторія" діалогу – громадськість, в прихильному ставленні якої зацікавлені обидва опоненти. Тому їх комунікативні дії значною мірою розрахову-

ються на позитивну реакцію “аудиторії”, і, щоб досягти цього, вони певним чином коригують свої позиції. У свою чергу, громадськість, активно спостерігаючи діалог, підвищує свій рівень обізнаності щодо проблеми, більш адекватно реагує на діалогові дії опонентів, примушуючи цим їх все більше зближувати свої позиції, наближатися в переговорах до спільних рішень, до консенсусу. Практичне впровадження соціального діалогу в соціальну практику здійснювалося з допомогою певних соціальних технологій як з боку “ядерників”, так і з боку “зелених”. РГЦІ сприяв здійсненню соціального діалогу між ними, пропонуючи та поширюючи такі технології в тих групах, які виступали партнерами діалогу [20, 21].

З часом, після остаточного розділення ядерної галузі на російську та українську, РЦГІ припинив своє існування. Його фахівці деякий час працювали в інформаційній групі, що забезпечувала зв'язки ХФТІ з громадськістю та різними установами. Наукові та методичні результати першої в Україні служби з організації зв'язків з громадськістю були опубліковані в багатьох наукових роботах, наведені в деяких підручниках [22, с. 132; 23, с. 144–145], у пресі [напр., 24].

-
1. *Зінченко А.Г.* Еволюція і розвиток PR: теоретичні та методологічні основи // Укр. соціум. – 2005. – № 5–6. – С. 164–169.
  2. *Залыгин С.* Поворот // В судьбе природы – наша судьба : Зб. – М., 1990. – С. 193–218.
  3. *Санна Н.Н.* Суб'єкти PR в ОВС // Методологія, теорія та практика соціологічного аналізу сучасного суспільства : Зб. наук. праць. – Харків: Вид. центр Харків. нац. ун-ту, 2003. – С. 345–347.
  4. *Санна М.М., Дубинський В.Г.* Головні напрями діяльності на Україні РЦГІ – регіонального центру громадської інформації з атомної енергетики // Тези доповідей учасників YI з'їзду Географ. т-ва УРСР (Одеса, квітень 1990 р.) – Одеса, 1990. – С. 136–137.
  5. *Sappa N.N., Gushin V.A., Pakhomova N.V.* Social-Psychological Analysis of the Public Attitude to Radiation and Other Factors of Risk // Transactions of American Nuclear Society. – 1992. – V. 67 (Supl. 1). – P. 27–31.
  6. *Кизилов А.И., Навроцкий А.И., Санна Н.Н., Сокурянская Л.Г., Филинская Л.В.* Городское население Украины об экологии и атомных станциях // Сб. материалов науч. семинара “Экология АЭС” (Одесса, 4–8 окт. 1993 г.), М., 1993. – С. 80–86.
  7. *Санна Н.Н., Мордовенко Д.Н., Санна Д.Н.* Атомная энергетика глазами подростков // Социологические исследования. – 1993. – № 6. – С. 108–109.
  8. *Санна Н.Н., Карасюк А.А.* Сообщество чернобыльских самоселов (опыт социологического анализа) // Социологические исследования. – 1994. – № 4. – С. 107–109.
  9. *Санна Н.Н.* Проблемы информирования в условиях активного неприятия информации // Тезисы докладов междуз. научн. конф. “Наука, образование, гуманизм” (Харьков, май 1990 г.). – X., 1990. – С. 111–112.
  10. *Санна Н.Н., Пахомова Н.В., Лихолет Т.В.* Экологическая напряженность в регионах эксплуатации АЭС: социальные аспекты // Социологические исследования. – 1992. – № 2. – С. 94–96.
  11. *Санна Н.Н., Мордовенко Д.Н.* Экологическое просвещение в городах-спутниках АЭС Украины // Философская и социологическая мысль. – 1993. – № 2. – С. 46–56.

12. *Sanna H.H., Paхомова Н.В.* Основы организационной структуры системы информирования о деятельности АЭС (социальные аспекты). – Харьков.: ХФТИ, 1992. – 8 с. (Препр. / Харьков. физ.-техн. ин-т; 16–92).
13. *Sanna H.H., Paхомова Н.В.* Социологический мониторинг в системе слежения за деятельностью АЭС // Тезисы докладов междунар. науч.-техн. конф. “Атомная энергетика в топливно-энергетическом комплексе” (Хабаровск, апрель 1991 г.). – Харьков, 1991. – С. 19–20.
14. *Sanna H.H., Paхомова Н.В.* Эколого-социологический мониторинг зоны расположения атомной станции. – Харьков: ХФТИ, 1992. – 10 с. (Препр. / Харьк. физ.-техн. ин-т; 15–92).
15. *Sanna H.H., Лихолет Т.В., Милешкин Д.М., Мордовенко Д.Н.* Тревожность населения неизменна // Современное общество. – 1993. – № 1. – С. 126–130.
16. *Sanna H.* “Зеленые” начинают и... // Красное знамя (Харьков). – 1989. – 2 нояб.
17. *Sanna H.H., Paхомова Н.В., Лихолет Т.В.* Движение “зеленых” Украины глазами его активистов и взгляд социолога // Философская и социологическая мысль. – 1991. – № 10. – С. 18–24.
18. *Sappa N.N.* Ukrainian “Greens” and Nuclear Power // Transactions of International Workshop on Nuclear Public Information in Practice – PIME. – (Karlový Vary, Czech Rep. – 1993.31.01–3.02.1993). – P. 189–198.
19. *Sanna M.M.* Екологічний рух: короткий нарис історії та розвитку // Політологічні читання. – 1995. – № 2. – С. 140–150.
20. *Sanna H.H.* Социальный диалог в экологическом конфликте. – Харьков: Основа, 1999. – 175 с.
21. *Sanna M.M.* Ядерна енергетика як предмет соціо-екологічного діалогу (соціо-технологічний підхід): Автореферат дис. ... д-ра соц. наук. – Х., 1999. – 35 с.
22. *Полтораk В.А.* Социология общественного мнения. – Киев-Днепропетровск: Артпресс, 2000 – 264 с.
23. *Почепцов Г.* Паблик релейшнз, или Как управлять общественным мнением. – М., 1998.
24. *Хабинский М.* Центр общественного информирования // Вечерний Киев. – 1990. – 5 декаб.